

Homogene natie of multi-etnische samenleving?

Turkije en de Koerdische kwestie

prof. dr. M. M. van Bruinessen*

De wintermaanden van 1998-1999, toen Abdullah Öcalan na zijn uitwijzing uit Syrië vergeefse pogingen deed in een Westeupees land politiek asiel te verkrijgen en na een lange zwerftocht uiteindelijk in Turkse handen viel, vormden een dieptepunt in de betrekkingen tussen Koerden en Turken, zowel in Turkije zelf als onder migranten in Europa.¹ Turkse nationalistische sentimenten, sterk gevoed door pers en televisie, kregen een belangrijk deel van de bevolking in hun greep. De vervroegde parlementsverkiezingen van 1999, die juist in deze periode plaatsvonden, gaven een enorme winst te zien van de twee meest nationalistische partijen, Bülent Ecevit's Partij van Democratisch Links (DSP) en Devlet Bahçeli's Partij van Nationalistische Actie (MHP), die zich altijd het meest onverzoenlijk tegenover Koerdische culturele en politieke eisen getoond hadden. Van de huidige regeringscoalitie, bestaand uit deze twee partijen en de liberale Moederlandpartij (ANAP) van Mesut Yılmaz, zijn geen belangrijke initiatieven tot een oplossing van de Koerdische kwestie te verwachten. Toch is de spanning tussen Turken en Koerden inmiddels aanzienlijk afgenomen. Andere problemen en conflicten (de aardbeving van juli 1999, de vrees voor een radicale politieke islam) hebben de Koerdische kwestie ook binnen Turkije enigszins naar de achtergrond gedrongen.

Hoe men de Koerdische kwestie in Turkije ook wil omschrijven, het is nooit een conflict tussen Turkse en Koerdische burgers geweest. De guerrilla-oorlog van de laatste vijftien jaar werd gevoerd door enerzijds een radicale Koerdische politieke beweging, de PKK, en anderzijds leger, politie en ongeregelde door de staat bewapende groepen. Een aanzienlijk deel van de laatsten was ook Koerdisch, met name de ruim vijftien-zestigduizend 'dorpswachters'; aan beide zijden bevinden zich onder de gesneuvelde strijders duizenden Koerden. De burgerslachtoffers in het conflict, of ze nu door de ene of de andere partij gedood werden, waren bijna zonder uitzondering Koerden. De PKK heeft in het verleden wel bedreigd de strijd te verplaatsen naar de toeristencentra en de grote steden in West-Turkije (waar de meerderheid van de bevolking Turks is) maar zij heeft dat, afgezien van enkele kleine incidenten, niet gedaan. De

* De auteur is hoogleraar vergelijkende studie van islamitische samenlevingen en doceert onder ander Turkse en Koerdische taal en cultuur aan de Universiteit Utrecht. .

Turkse slachtoffers van het Koerdische conflict waren voornamelijk dienstplichtige militairen, geen burgers.

Hieronder wordt eerst geschetst hoe beelden van gesneuvelde jonge Turkse soldaten en van het leed van hun moeders politiek gebruikt werden om een sterk nationalistische stemming te creëren en hoe anti-Koerdische sentimenten zo sterk opliepen dat het gemakkelijk tot pogroms had kunnen komen. Vervolgens komen enkele achtergronden van de Koerdische kwestie ter sprake: de etnische diversiteit van het land, de speciale betekenis die het begrip 'minderheid' in Turkije gekregen heeft, en het beleid van assimilatie van de niet-Turkse etnische groepen. Daarna laat ik zien hoe, ondanks aanvankelijke successen van het assimilatiebeleid, toch een versterkt Koerdisch zelfbewustzijn opkwam, dat tot een Koerdische nationalistische beweging uitgroeide. Hierbinnen werd de PKK de meest invloedrijke organisatie. Verschillende fasen van de strijd worden kort belicht. Vervolgens komt de wijze waarop het Koerdische separatisme werd bestreden aan de orde, vooral de periode van de zogenaamde 'vuile oorlog' in het midden van de jaren negentig. Ik betoog dat het vooral de repressie is geweest die gemaakt heeft dat Koerden geleidelijk verder van hun Turkse medeburgers verwijderd zijn geraakt. Het artikel wordt besloten met enkele observaties en gedachten over de vooruitzichten voor een oplossing van de Koerdische kwestie na de arrestatie van Öcalan.

Gesneuvelde militairen en de Turks-Koerdische betrekkingen

Het was door de in Oost-Turkije gesneuvelde Turkse soldaten dat een toenemend deel van de Turkse bevolking in West-Turkije geleidelijk aan emotioneel bij het conflict betrokken raakte. Die betrokkenheid leidde echter niet uitsluitend tot een sterke polarisering tussen Turken en Koerden, want veel frustratie richtte zich ook tot de legerleiding. Lange tijd weigerde die namelijk toe te geven dat de PKK in staat was het leger harde slagen toe te brengen, en het aantal gesneuvelde militairen werd zorgvuldig verborgen gehouden. Verontwaardigd vertelden meerdere mensen mij, midden jaren negentig, over verwanten die als soldaat in het Oosten waren omgekomen maar die nooit genoemd waren als op de radio de namen van de ervool gesneuvelden (sehit) werden opgelezen.

De ultra-nationalistische MHP wierp zich op als woordvoerder van de families van gesneuvelde militairen. Zij probeerde iedere begrafenis van een gesneuvelde militair tot een politieke manifestatie te maken waar stemming gemaakt werd tegen de 'separatistische verraders' van de heilige Turkse staat. Dit legde de partij geen windeieren; in gebieden zoals de Egeïsche kuststreek won zij met iedere begrafenis van een soldaat die zijn dienst in Koerdistan niet had overleefd aan aanhang. Familieleden

1 Voor een analyse van de achtergronden en gevolgen van Öcalans omzwervingen en arrestatie zie Van Bruinessen 1998b, 1999.

van gesneuvelde militairen werden gemobiliseerd voor politieke manifestaties. Vooral tijdens Öcalans verblijf in Italië besteedden zowel de particuliere televisiezenders als de officiële media zeer veel aandacht aan dergelijke manifestaties, als onderdeel van een publiciteitscampagne die kennelijk bedoeld was druk op Europa uit te oefenen. Öcalan en de PKK werden verantwoordelijk gesteld voor 35.000 doden; beelden van doodgeschoten kinderen en huilende soldatenmoeders, zwaaiend met portretten van hun dode zoons, vertegenwoordigden die slachtoffers. Italië, dat Öcalan niet wilde uitleveren, werd als medeplichtig voorgesteld, en via een spotje van een bord spaghetti waarop als saus bloed droop (van, zo werd gesuggereerd, Turkse babies en soldaten) riep de staatstelevisie op tot een boycot van Italiaanse producten.

Toen Öcalan eenmaal gevangen was en naar Turkije overgebracht bleven beelden van huilende en schreeuwende verwanten van gesneuvelde soldaten de Turkse media beheersen. Öcalans advocaten werden herhaaldelijk door hen gemolesteerd wanneer zij hun cliënt wilden bezoeken; bij het proces tegen Öcalan waren verwanten en hun advocaten nadrukkelijk (en, dankzij de Turkse media, zeer zichtbaar) aanwezig. Öcalans gevangenneming en de publieke rol die de families van gesneuvelde soldaten toebedeeld kregen riepen sterke emoties wakker onder Koerden zowel als nationalistische Turken. Zelfs veel Koerden die geen enkele politieke sympathie voor de PKK konden opbrengen ervoeren de behandeling van en de berichtgeving over Öcalan als gericht tegen de Koerden als volk.² Anderzijds waren veel Turken geneigd al hun Koerdische medeburgers als potentiële PKK-ers te zien en hen te associëren met de zonden van de PKK tegen de Turkse staat. Koerdische intellectuelen spraken hun vrees uit voor anti-Koerdische pogroms – die gelukkig nooit plaatsvonden. Öcalans weinig heldhaftige houding tijdens het proces – hij bekende schuld aan al het ten laste gelegde, verklaarde zijn trouw aan de Turkse staat en riep zijn aanhang op de gewapende strijd op te geven – gaf aanleiding tot ontredning en defaitisme onder de Koerden maar heeft mogelijk ernstige botsingen tussen Turkse en Koerdische burgers voorkomen.

Een geheel ander geluid dan de politiek gecoachte families van gesneuvelde soldaten hebben laten horen kwam van de kant van soldaten die levend terugkeerden uit Zuidoost-Turkije. De journaliste Nadire Mamer publiceerde een boek met interviews met zulke veteranen dat een zeer ontluisterend beeld van de oorlog geeft en schokkende getuigenis-

2 Koerdische reacties die een breed scala aan (niet PKK-geaffiliëerde) politieke richtingen vertegenwoordigden werden gepubliceerd in een speciaal nummer van het tijdschrift *Serbestî* (nr. 5, Istanbul, september 1999). De uitgever van dit tijdschrift, Ahmet Zeki Okçuoglu, die sinds jaar en dag een uitgesproken criticus van de PKK is, was de eerste jurist die zich na Öcalans arrestatie bereid verklaarde als diens verdediger op te treden, in de overtuiging dat het proces tegen Öcalan ook een proces tegen alle politieke ambities van de Koerden zou worden. (Öcalan voelde niet voor een ideologische verdediging en verzocht Okçuoglu na enkele weken zich terug te trekken.)

sen bevat over hoe het leger tegen de bevolking van het gebied optreedt (Mater, 1999). Uit de interviews wordt ook duidelijk hoezeer de 'vuile oorlog' tegen de PKK de Turkse samenleving zelf moreel heeft aangetast. Hoewel het boek in de pers zeer positief werd besproken, werd het spoedig verboden en tegen de auteur is een proces aangespannen wegens belediging van het leger.

Etnische diversiteit en assimilatie in Turkije

De Koerden vormen de grootste maar zeker niet de enige niet-Turkse bevolkingsgroep in Turkije. Naast de joodse en de verschillende christelijke gemeenschappen (Armeens, Syrisch, Grieks-orthodox), wier aantallen als gevolg van emigratie sterk zijn afgenomen, zijn er minstens een miljoen Tsjerkessen (een verzamelnaam voor een aantal volkeren uit de noordelijke Kaukasus); voorts Arabieren, Lazen, Georgiërs en een aantal kleinere etnische groepen.³ Zowel onder de Koerden als onder de Turken is er een aanzienlijke religieuze minderheid van heterodoxe alevieten; gedurende de laatste tien jaar zijn de alevieten begonnen zich als een aparte etnische groep te manifesteren. Schattingen van de aantallen Koerden en alevieten in Turkije lopen sterk uiteen; officiële cijfers bestaan niet omdat geen van beiden als minderheid erkend worden. Een cijfer van rond twaalf miljoen Koerden, of bijna 20% van de bevolking, geeft in ieder geval de orde van grootte aan.⁴ Zowel onder de Koerden als onder de Turken maken alevieten minstens 10%, mogelijk zelfs 20% uit.

Vanaf de eerste jaren van de Republiek Turkije heeft de politieke elite de etnische diversiteit van het land als een ernstige potentiële bedreiging gezien en ernaar gestreefd de bevolking tot één homogene Turkse natie om te smeden. Iedere burger van het land werd tot Turk verklaard (in de nieuwste grondwet, van 1982, wordt dat nog eens expliciet herhaald). Enerzijds hield dit in dat de overheid alle burgers in principe als gelijkwaardig beschouwde en hun dezelfde rechten en plichten toekende, anderzijds kwam het neer op een ontkenning van iedere vorm van niet-Turkse etnische identiteit. Vooral de Koerden werden vanaf het eind van de jaren twintig aan een politiek van gedwongen assimilatie onderworpen. Ter ondersteuning van dat beleid produceerden nationalistische historici en taalkundigen 'bewijzen' dat de Koerden een zuiver Turkse origine hadden en dat hun taal een Turks dialect was (dat alleen enigszins vervuild was door Iraanse invloeden). De assimilatiepolitiek werd het meest consequent uitgevoerd in de jaren dertig en veertig – uit die

3 Voor een geografisch, demografisch en sociologisch overzicht van de etnische groepen in Turkije, zie Andrews, 1989.

4 Mutlu 1996 komt tot een veel lagere schatting op grond van de aantallen personen die in volkstellingen aangaven het Koerdisch als eerste of tweede taal te kennen (de vraag naar moedertaal en andere talenkennis werd voor het laatst in 1965 gesteld). Deze aantallen vertonen enorme fluctuaties van volkstelling tot volkstelling en geven op zijn best een ondergrens aan voor het werkelijke aantal Koerden.

tijd stamt de bekende benaming 'Bergturken' die lang als eufemisme voor Koerden gebruikt werd. Deportaties van hele stammen, verbanning van invloedrijke persoonlijkheden en intensieve militaire patrouillering op het platteland maakten doelbewust deel uit van dit beleid. Pas in de jaren vijftig werden massa-onderwijs en de radio de belangrijkste instrumenten van natievorming.

De christelijke minderheden, en tot op zekere hoogte de joodse minderheid, vormden een uitzondering op dit beleid van assimilatie, omdat hun minderheidsstatus bij internationaal verdrag vastgelegd was. In Lausanne (1923) had Turkije zich, onder zware druk van Groot-Brittannië en Frankrijk, verplicht aan hen bepaalde rechten (onder andere eigen onderwijs en eigen pers) toe te kennen. Tot de dag van vandaag zijn dit de enige minderheden waarvan Turkije het bestaan (en dus de culturele rechten) erkent. Als lidstaat van de OVSE is Turkije verplicht zijn minderheidsculturen te beschermen en bijvoorbeeld onderwijs in de moedertaal mogelijk te maken. Met zijn paar Griekse, Armeense enzovoort scholen en kranten verklaart het aan deze verplichting voldaan te hebben. Over Koerden, Lazen enzovoort weigert men als minderheid te spreken; de term alleen al roept associaties op met buitenlandse inmenging. De keerzijde van de culturele rechten die de minderheden genoten was wel, dat zij *de facto* niet als gelijkwaardige Turkse burgers beschouwd en behandeld werden. Onder druk van discriminatie, pesterijen en pogroms heeft een groot deel van deze minderheden het land verlaten.⁵

Het assimilatiebeleid was gedurende enkele decennia redelijk succesvol. In de jaren vijftig en zestig omarmde een belangrijk deel van de hoger opgeleiden het republikeinse gelijkheidsideaal en beschouwde de eigen en andermans etnische achtergrond als irrelevant of ontkende die. In de studentenbeweging van de jaren zestig waren anti-imperialisme, marxistische klassenanalyse, positivistisch vooruitgangsgeloof en een universalistisch gelijkheidsideaal de dominante ideologische vertogen. Etnisch nationalisme, zoals dat in de Koerdische opstanden van 1925 tot 1938 tot uiting was gekomen, werd veelal als premodern en 'feodaal' beschouwd. De meeste politiek actieve studenten waren modern en niet geïnteresseerd in de etnische achtergrond van hun vrienden. Velen die later actieve Koerdische nationalist werden zeggen zichzelf in die periode alleen als Turk gezien te hebben.

5 Een voorbeeld van officiële discriminatie was de vermogensbelasting die in 1942 werd ingevoerd en die onevenredig zwaar op de minderheden drukte (zie Zürcher, 1993, p. 208; vergelijk Aktar, 2000). Een ernstige pogrom gericht tegen de Griekse bevolking van Istanbul vond plaats op 6 en 7 september 1955, na een bomontploffing in het geboortehuis van Atatürk in Thessaloniki (Zürcher, 1993, p. 242); jaren later werd bekend dat de bom gelegd was door een Turkse agent provocateur. Het beste mij bekende overzicht van het geleidelijke verdwijnen (of minder eufemistisch: de verdrijving) van de minderheden is te vinden in een boek van de journaliste Yelda (1996).

Dat wil niet zeggen dat een bewustzijn van etnische diversiteit geheel ontbrak. Op het platteland bleef het gebruikelijk buurdorpen etnisch te benoemen: hier lag een Turkmeens dorp, daar een Koerdisch, ginds een Arabisch of Tsjerkessisch dorp. Etnische stereotypen, diep verankerend in de folklore, bleven natuurlijk ook bestaan ondanks de ontkenning van etnische verschillen. Herhaaldelijk heb ik meegemaakt dat personen die met nadruk ontkennd dat er zoiets als Koerden bestond zich in een andere context gemakkelijk konden overgeven aan generaliseringen over de Koerdische volksaard. Ondanks de assimilatie bleven Koerden vaak herkenbaar: fysiek type, lichaamstaal en accent verraden vaak – vooral bij personen uit lagere milieus – dat iemand een Koerdische achtergrond heeft. Ondanks de officiële gelijkheidsideologie werden Koerden op veel gebieden gediscrimineerd, en hun herkenbaarheid droeg tot die discriminatie bij.

Koerdisch nationalisme en de PKK

Massaonderwijs bereikte de Koerdische provincies later dan de rest van het land, en pas in de loop van de jaren zestig begonnen grotere aantallen Koerden de universiteiten te bereiken. Het was onder de hoger opgeleiden dat een Koerdische nationale beweging ontstond, die in de volgende decennia onder geleidelijk bredere lagen van de samenleving aanhang vond. Een externe factor die een rol van betekenis speelde waren de successen van de Koerdische guerrillabeweging in Irak, die in 1970 de centrale regering van dat land dwongen de Koerden een vergaande autonomie toe te kennen. De radiozender van Iraks Koerdische beweging was tot ver in Turkije te ontvangen en schudde er een Koerdisch zelfbewustzijn wakker. Anders dan in Irak was de Koerdische beweging die in Turkije opkwam nauw verbonden met de linkse beweging van die jaren en deelde haar vertoog de universalistische idealen van de laatste. Er werd geen autonomie of andere speciale status voor de Koerden geëist maar gelijke culturele en politieke rechten, maatregelen tegen de regionale ongelijkheid in economische ontwikkeling. Het was pas als respons op harde repressie door de militairen en het verlies van de morele steun van een belangrijk deel van Turks links dat de Koerdische beweging radicaliseerde maar tevens sterk verdeeld raakte. Vanaf het midden van de jaren zeventig bestond er een groeiend aantal Koerdische partijen en organisaties, waarvan de meeste naar volledige onafhankelijkheid streefden.⁶

De meest radicale van deze organisaties was de groepering die zich vanaf 1978 PKK zou noemen, Arbeiderspartij van Koerdistan. Haar oprichters, onder wie niet alleen Koerden maar ook enkele Turken, kwamen

6 Een meer gedetailleerd overzicht en dieper gaande analyse van het ontstaan en de ontwikkeling van de Koerdische beweging in Turkije heb ik gegeven in een reeks artikelen die zijn herdrukt in Bruinessen 2000.

voort uit de linkse studentenbeweging en haar ideologie was een aangepaste vorm van marxisme-leninisme, waarin onderdrukte volkeren de plaats van het revolutionaire proletariaat innamen. Zij onderscheidde zich van de andere bewegingen vooral door haar gewelddadigheid, die niet in de laatste plaats ook tegen concurrerende organisaties gericht was. Na de militaire staatsgreep van 1980 was de PKK de enige organisatie die, ondanks arrestatie van duizenden aanhangers, wist te overleven. De leider, Abdullah Öcalan, was al voor de staatsgreep naar Syrië gevlucht, waar hij, tot zijn eigen verbazing, erin slaagde de hulp van Palestijnse organisaties en de Syrische geheime dienst te krijgen voor de training van zijn aanhangers tot guerrillastrijders.⁷ Al in 1982 werden de eerste getrainde guerrillastrijders Turkije ingezonden. In Noord-Irak, waar het centrale gezag als gevolg van de Golfoorlog verzwakt was, werden basiskampen ingericht – wat leidde tot moeizame relaties met de Iraakse Koerdische partijen, die zich de vijandschap van Turkije niet konden permitteren. Gewoonlijk worden de aanvallen op militaire installaties in Eruh en Semdinan in Augustus 1984 als het begin van de eigenlijke guerrillastrijd genoemd, maar gewapende botsingen waren er al eerder, en het Turkse leger voerde in 1983 al een operatie uit tegen de PKK-kampen in Irak.

Het verdere verloop van de strijd is bekend: ondanks het inzetten van meer dan honderduizend militairen en vele tienduizenden paramilitaire manschappen door de overheid slaagde de PKK erin tot diep in Turkije aanslagen van toenemende omvang uit te voeren. Het aantal guerrillastrijders nam toe van enkele honderden tot duizenden; guerrilla-eenheden verbleven permanent in Turkije en brachten bergachtige gebieden onder hun controle.⁸ De militaire successen van de PKK maakten dat ze door de bevolking serieus genomen werd, en de antipathie die velen aanvankelijk voor de gewelddadigheid van de partij gevoeld hadden sloeg om in bewondering tegen wil en dank. Bij het begin van de jaren negentig had de PKK in een aantal steden en plattelandsgebieden een parallelle bestuursstructuur opgezet in de vorm van ‘volkscomités’, en probeerde ze naar Palestijns model een volksopstand te ontketenen. De PKK steunde ook met kracht de pogingen een legale pro-Koerdische partij te vormen in Turkije (en probeerde deze partij en haar opvolgers – HEP, DEP, HADEP – onder haar controle te brengen).⁹

7 Een reconstructie van de gebeurtenissen, deels op grond van informatie van de Turkse veiligheidsdiensten, in: Imset 1992. Öcalans eigen verslag over deze jaren in: Aziz, 1999, pp. 137-196.

8 Tegen het midden van de jaren negentig bedroeg het totaal aantal ‘veiligheidstroepen’ in de Koerdische provincies 300.000, waarvan de helft reguliere landmacht, 40.000 tot 50.000 gendarmerie, nog eens 40.000 politie en 67.000 ‘dorpswachters’, Koerdische milities (Human Rights Watch Arms Project, 1995). Het aantal PKK-strijders werd toen op ruim 10.000 geschat.

9 Voor gedetailleerdere informatie en analyses over de Koerdische kwestie in de jaren negentig zie: Kirisci & Winrow, 1997 (vanuit een visie die dicht bij het liberale deel van het

Repressie en de gevolgen ervan

In 1978, toen de Koerdische beweging zich van de grote steden begon te verplaatsen naar de Koerdische provincies en iets van een massa-aanhang begon te krijgen, werd daar de staat van beleg afgekondigd. Het militair gezag werd geïntensiveerd na de staatsgreep van 1980, en toen na enkele jaren elders in het land de staat van beleg weer werd opgeheven werd die in de meeste Koerdische provincies vervangen door de uitzonderingstoestand, waarbij aan de gouverneur van het gebied – in theorie een burger maar *de facto* steeds iemand afkomstig uit de veiligheidsdiensten – buitengewone bevoegdheden zijn toegekend. De laatste tweeëntwintig jaar is een belangrijk deel van de burgerrechten die elders in Turkije gelden in dit gebied niet van kracht geweest. Er is een hele generatie opgegroeid die nooit een ‘normale’ situatie gekend heeft en die voortdurend blootgestaan heeft aan vernederingen en geweld van de kant van militairen, ‘dorpswachters’ en vooral de gevreesde ‘speciale teams’. (Pas in de jaren negentig hebben in enkele gevallen dorpingen, geholpen door internationale NGOs, via een proces voor het Europese Hof voor de Mensenrechten genoegdoening kunnen eisen.) Veel normale economische activiteiten waren bovendien vanwege de guerrillastrijd niet meer mogelijk: nomaden mochten niet meer de bergen in en waren gedwongen hun dieren te slachten; herders en landarbeiders liepen het risico als ‘terrorist’ te worden neergeschoten.¹⁰

Om de guerrilla de steun van de bevolking te ontnemen werd een groot deel van het platteland ontvolkt. Dorpingen werden voor de keus gesteld ‘dorpswachter’ te worden en tegen de PKK te vechten of hun dorp te verlaten. Duizenden dorpen zijn onder dwang ontruimd en in brand gestoken; nog eens duizenden liepen spontaan leeg omdat er geen normaal leven meer mogelijk was. In grote gebieden zijn alleen nog maar dorpen van ‘dorpswachters’ over, alle andere bewoners zijn weggetrokken. De bevolking van steden als Van en Diyarbakir is in enkele jaren verdrievoudigd; het aantal Koerden dat in de jaren negentig uit de Koerdische provincies naar westelijk Turkije is getrokken wordt op enkele miljoenen geschat. Voorzieningen voor deze *displaced persons* zijn er zo goed als niet, evenmin als schadevergoeding voor de huizen en akkers die men gedwongen was te verlaten. De meeste kinderen gaan niet naar school; als de volwassenen al werk vinden dan is dat van het minst aantrekkelijke en laagst betaalde soort of aan de randen van de legaliteit;

Turkse establishment staat); Barkey & Fuller, 1998 (een op pragmatische probleemoplossing gerichte analyse; mijns inziens de beste studie); diverse artikelen in Olson, 1996; en het superieure journalistieke werk van Randal (1997).

10 In december 1998 verklaarde president Demirel dat in de voorafgaande veertien jaar 23.938 ‘terroristen’ door veiligheidstroepen gedood waren (Mater, 1999, p. 257). Het is niet aannemelijk dat meer dan een derde hiervan werkelijk guerrillastrijders waren. Overal in Koerdistan hoort men verhalen over burgers die door nerveuze militairen per ongeluk werden doodgeschoten en posthuum tot ‘terrorist’ verklaard.

deze onvrijwillige migranten vormen een onderklasse met weinig perspectief op verbetering van hun lot.

Door de langdurige staat van beleg in Zuidoost-Turkije en door de onvrijwillige migratie is een tweedeling in de maatschappij ontstaan die niet gemakkelijk ongedaan gemaakt kan worden. Deze valt weliswaar niet precies samen met de scheidslijn tussen Turken en Koerden, maar voldoende om de betrekkingen tussen beide groepen ernstig te verstoren. Terwijl dertig jaar geleden verschillen in etnische achtergrond nauwelijks betekenis hadden voor de sociale netwerken van werk en vrije tijd, zeker in de stad, hebben tegenwoordig veel Koerden alleen nog maar sociale contacten met andere Koerden. Dit geldt niet alleen voor de recente migranten in Istanbul maar ook voor veel maatschappelijk succesvolle Koerden.

De manier waarop de legale pro-Koerdische partijen werden behandeld had een soortgelijk effect: een belangrijk deel van de Koerdische elite raakte geïsoleerd van de rest van de samenleving. Vanaf het moment dat de eerste van deze partijen, de HEP, zich in 1990 aandiende (als gevolg van een splitsing in de Sociaal-democratische Populistische Partij) werden de leden ervan aan alle mogelijke pesterijen en vervolging onderworpen. In het parlement werden haar vertegenwoordigers door de andere partijen geboycot; de zaal liep leeg wanneer een van hen het woord nam. De HEP werd al spoedig verboden; door kort voor het verbod uit de partij te treden en zich later bij de nieuw opgerichte DEP aan te sluiten voorkwamen de afgevaardigden dat ze hun parlamentszetels verloren. In 1994 werd ook de DEP verboden. Het parlement hief bij stemming de parlementaire onschendbaarheid van haar afgevaardigden op, waarna de aanwezige DEP-vertegenwoordigers (onder wie de charismatische jonge politica Leyla Zana) direct naar de gevangenis vervoerd werden. Hun overige collega's waren op een werkbezoek aan Europa en besloten daar politiek asiel aan te vragen. Zij vormden een jaar later de kern van het Koerdische Parlement in Ballingschap, dat in 1995 werd opgericht.

Koerdische politici werden ook fysiek bedreigd, evenals als Koerdische journalisten, advocaten en andere gemeenschapsleiders. Vanaf 1992 waren doodseskaders actief, die zich speciaal richtten op de civiele steunpilaren van de Koerdische beweging. Er werden duizenden nooit opgeloste politieke moorden gepleegd. Een van de slachtoffers was DEP-parlamentslid Mehmet Sincar, die in 1993 tijdens een bezoek aan zijn kiesdistrict Mardin werd vermoord. Het parlement weigerde enige vorm van rouwplechtigheid voor hem, de politie gaf geen toestemming voor een begrafenis in Ankara, de weduwe werd een staatspensioen ontzegd. Door zich met pro-Koerdische politiek in te laten hadden de DEP en haar leden alle aanspraken op gelijke rechten verloren, zo leek het.¹¹

11 Zie Mark Mullers bijdrage in Olson, 1996 en mijn 'Turkey and the Kurds in the early 1990's; guerrilla, counter-insurgency, and emerging civil society' in Bruinessen, 2000.

De partij die nu de plaats van de DEP inneemt, de HADEP, is niet in het parlement vertegenwoordigd (vanwege de hoge landelijke kiesdrempel van 10%) maar heeft vorig jaar wel de plaatselijke verkiezingen in grote Koerdische steden gewonnen en beschikt daarmee over een aantal burgemeestersposten. In de Koerdische provincies is de HADEP, ondanks intimidaties tijdens de verkiezingen, de grootste partij, maar de regering weigert haar als gesprekspartner te accepteren.

Vooruitzichten na Öcalans arrestatie

De ontvolking van een groot deel van het Koerdische platteland en de systematische moorden op vooraanstaande persoonlijkheden op plaatselijk en landelijk niveau isoleerden de PKK van de bevolking. In de tweede helft van de jaren negentig slaagde het leger erin, de PKK ernstig te verzwakken. Met Öcalans verdrijving uit Syrië en zijn arrestatie werd een belangrijke politieke overwinning geboekt. Anders dan verwacht viel de PKK niet uiteen in een aantal elkaar bevechtende groepen. Een collectief van centraal-comitéleden slaagde erin de interne discipline te handhaven en verklaarde Öcalan nog steeds als de enige leider te erkennen – ondanks diens weinig inspirerende optreden voor de rechtbank. Öcalan kan via zijn advocaten met zijn aanhang blijven communiceren en geeft zowel aan de PKK als aan de HADEP directieven – iets dat uiteraard niet zonder medeweten van de militaire autoriteiten mogelijk is, en dat onder de Koerden grote verwarring gezaaid heeft. De draai die Öcalan en zijn trouwe volgelingen hieraan geven is dat Öcalan vanuit zijn cel met de autoriteiten onderhandelt over een oplossing van de Koerdische kwestie binnen het raamwerk van de Republiek Turkije.

Op Öcalans bevel trokken de guerrilla-eenheden zich uit Turkije terug naar bases in Noord-Irak. Slechts enkele kleine groepen dissidenten bleven in Turkije achter en zetten de strijd voort. Er zijn het afgelopen jaar geen serieuze botsingen meer gemeld. Een paar maal kwamen kleine groepen PKK-ers, waaronder enkele bekende leidinggevende personen, uit Irak naar Turkije om zich in aanwezigheid van journalisten en advocaten demonstratief aan de autoriteiten over te geven. Dit werd niet beantwoord door vertrouwen scheppende gebaren van officiële Turkse zijde – de dialoog is wel erg eenzijdig.

Öcalan en de PKK hebben hun doelstelling dramatisch bijgesteld en ontkennen hun separatisme uit het nog recente verleden (zie Öcalan, 1999). Niet langer gaat de strijd om onafhankelijkheid, en al evenmin om een federale structuur of autonomie (wat blijkt eens een onderzoek van de Kamers van Koophandel en Industrie uit 1995 de wens was van de meerderheid van de gematigde Koerdische elite) maar slechts om gelijke burgerrechten en zekere culturele rechten. In het voetspoor van Öcalan benadrukken intellectuelen uit de omgeving van de PKK tegenwoordig dat de Koerden een belangrijke bijdrage geleverd hebben aan het tot stand

komen van de Republiek Turkije, en dat Turken en Koerden een gemeenschappelijk belang hebben bij democratisering van het land.

Op de Turkse autoriteiten lijkt dit niet veel indruk te maken. De regering-Ecevit ontkent dat er ooit een Koerdisch probleem bestaan heeft dat oplossing behoeft. Men had in haar visie te maken met terrorisme, dat nu grotendeels overwonnen is, en met regionale onderontwikkeling, waar het Zuidoost-Anatolië Project (GAP) van stuwdammen in de Eufraat en Tigris een oplossing voor zal brengen. Zaken als radio en televisie, laat staan onderwijs in het Koerdisch zijn voor Ecevit nauwelijks bespreekbaar en voor zijn coalitiegenoot Bahçeli al helemaal niet.¹² Opheffing van de uitzonderingstoestand, door velen beschouwd als een noodzakelijke voorwaarde om de economie van het gebied op te laten leven, is al door diverse vorige regeringen beloofd en er zijn ook Ecevit hints in die richting gegeven, maar zij lijkt op bezwaren van de militairen te stuiten. Over de terugkeer van de verdreven dorpelingen naar hun (vaak verwoeste) dorpen is wel in de pers gespeculeerd, en hier en daar zijn mensen in de zomer teruggegaan om hun oude akkers te bebouwen, maar voor een algehele terugkeer is geen toestemming gegeven en het is zeer de vraag of die er in de nabije toekomst zal komen.

Ondanks de verwarring die Öcalans koerswijziging onder de Koerden veroorzaakt heeft blijkt de PKK nog steeds aanzienlijke invloed te hebben. Dit is waarschijnlijk meer een gevolg van het ontbreken van alternatieven dan van vertrouwen in de nieuwe koers.¹³ De idee van broederschap tussen Koerden en Turken, die nu door de PKK wordt uitgedragen, heeft misschien voorkomen dat Koerden zich in frustratie tegen Turken keerden maar heeft evenmin geleid tot pogingen tot concrete samenwerking tussen Turken en Koerden. Gemeenschappelijke vredesinitiatieven van bekende Turkse en Koerdische persoonlijkheden, en aanzetten tot een dialoog tussen Koerden en de Turkse overheid, zoals die in het midden van de jaren negentig nog wel gedaan werden, zijn nu nergens te bespeuren. De Koerden zijn meer geïsoleerd dan ooit, en vooruitzichten voor een verbetering van de sociale en economische situatie, laat staan voor collectieve politieke rechten, zijn op korte termijn weinig rooskleurig.

12 In een in september van dit jaar aan de regering aangeboden rapport over voor de EU-kandidatuur noodzakelijke hervormingen wordt ook de 'bescherming van minderheden' genoemd. Eerder deze maand berichtte de pers dat de almachtige legerleiding tegen lidmaatschap van de EU was omdat ze daar gevaar voor het uiteenvallen van Turkije in zag.

13 Dissidenten die Öcalans koers afwezen krijgen nauwelijks de mogelijkheid hun stem te laten horen. Enkele tientallen worden door de partijleiding in Irak gevangen gehouden en bedreigd met berechting als verraders. Een groep voormalige kaderleden in Europa, die zich Nationaal Democratisch Alternatief noemen, kan evenmin in de openbaarheid opereren. Sommigen hebben onderdak gevonden bij de grootste partij naast de PKK, de Socialistische Partij van Turks Koerdistan, maar een massa-aanhang zoals de PKK heeft deze nooit gehad.

Literatuur

Aktar, A.

Varlik vergisi ve 'Türklestirme' politikaları
[De vermogensbelasting en
'turkificerings'maatregelen]
Istanbul, İletisim, 2000

Andrews, P.A.

Ethnic groups in the Republic of Turkey
Wiesbaden, dr. Ludwigh Reichert, 1989

Aziz, N.

Kurdistan und die Probleme um Öcalan;
mit einem Beitrag von Abdullah Öcalan
München, Edition Gallas, 1999

Barkey, H.J., G.E. Fuller

Turkey's Kurdish question
Lanham, Rowman & Little Field
Publishers Inc., 1998

Bruinessen, M. van

Turkey's death squads
Middle East Report, nr. 199, 1996, pp.
20-23

Bruinessen, M. van

Shifting national and ethnic identities;
the Kurds in Turkey and the European
diaspora
Journal of Muslim Minority Affairs, 18^e
jrg., 1998a, pp. 39-52

Bruinessen, M. van

Apo in Italië; Europa en de PKK
Midden-Oosten tijdschrift Soera, 6^e
erg., nr.4, 1998b, pp. 3-8

Bruinessen, M. van

Die Türkei, Europa und die Kurden nach
der Festnahme von Abdullah Öcalan
INAMO, Informationsprojekt Naher
und Mittlerer Osten, nr. 18, 1999, pp.
9-15

Bruinessen, M. van

Kurdish ethno-nationalism versus
nation-building states
Istanbul, The Isis Press, 2000

Human Rights Watch Arms Project

Weapons transfers and violations of the
laws of war in Turkey
New York, Human Rights Watch, 1995

Imset, I.G.

The PKK; a report on separatist violence
in Turkey (1973-1992)
Ankara, Turkish Daily News, 1992

Kirisçi, K., G.M. Winrow

The Kurdish question in Turkey; an
example of a trans-state ethnic conflict
London, Frank Cass, 1997

Mater, N.

Mehmed'in kitabı: Güneydogu'da
savasmis askerler anlatiyor [Het boek
van Jan Soldaat; verhalen van soldaten
die in het Zuidoosten gevochten
hebben]
Istanbul, Metis, 1999

Mutlu, S.

Ethnic Kurds in Turkey; a demographic
study

International Journal of Middle East
Studies, 28^e jrg., 1996, pp. 517-541

Olson, R. (red.)

The Kurdish nationalist movement in the
1990's; its impact on Turkey and the
Middle East
Lexington, The University of Kentucky
Press, 1996

Öcalan, A.

Savunmalarım; demokratik çözüm
sürecinde bir dönemeç [Mijn
verdediging; een keerpunt in het proces
op weg van een democratische
oplossing]
S.I. [Köln], 1999

Randal, J.C.

After such knowledge, what forgi-
veness? My encounters with Kurdistan
New York, Farrar, Straus and Giroux,
1997

Yelda

Istanbul'da, Diyarbakir'da azalırken
[Almaar minder, in Istanbul en in
Diyarbakir]
Istanbul, Belge, 1996

Zürcher, E.J.

Turkey; a modern history
London, I.B. Tauris, 1993